

פרשת שופטים: האם מותר להוריד שיר מהאינטרנט, שיוצרו מתנגד לכך

פתיחה

בפרשת השבוע (טז, יח) כותבת התורה על המצוות למנות שופטים ושוטרים: "שֹׁפְטִים וְשֹׁטְרִים תִּתֵּן-לָךְ בְּכָל-שְׁעָרֶיךָ אֲשֶׁר יִקְוֶה אֶל-לִיָּיךָ נִתֵּן לָךְ לְשִׁבְטֶיךָ". נחלקו הרמב"ם (סנהדרין א, ב) והרמב"ן (דברים שם), האם כשם שיש מצווה למנות שופטים בארץ ישראל, כך יש מצווה למנות בחוץ לארץ, אך בכמות פחותה מהכמות אותה יש למנות בארץ (רמב"ן), או שאין בכלל מצווה (רמב"ם).

מכל מקום כפי שהעיר הרמב"ן, בזמן הזה לכולי עלמא אין מצווה למנות שופטים אפילו בארץ ישראל. טעם הדבר, כפי שראינו בעבר (דברים שנה ז'), בזמן הזה בטלה ה'סמיכה' שהייתה אמורה לעבור מדור לדור, ואחד מהתנאים למינוי שופט הוא שיהיה סמוך. עם זאת, גם אם אין בכך מצווה, בוודאי שחובה למנות שופטים, שכן חברה לא יכולה להתנהל בלי מערכת דיני ממונות. כך נהוג בפועל, ואת הסמכות לשפוט כותבת הגמרא ששואבים השופטים מתקנה, כשליחי הדיינים הקדומים. ובלשון הרמב"ן:

"אם כן המצוה הזאת נוהגת בכל זמן בדיני ממונות, ובדברים הנדונים בחוצה לארץ. אבל בזמן הזה לאחר שבטלה הסמיכה, כיון שכל המשפטים בטלים מן התורה, דכתיב לפנייהם ולא לפני הדיוטות, ואנן הדיוטות אנן, ואין דיינין בחוצה לארץ אלא תקנה דשליחותיהו עבדינן (גיטין פח ע"ב), אין אנו חייבים במצות מינוי שופטים מן התורה כלל."

בעקבות התורה הכותבת על מינוי השופטים שישפטו את העם משפט צדק, נעסוק השבוע בשאלה האם מותר להוריד שיר מהאינטרנט, כאשר יוצרו מתנגד לכך. פשוט שמבחינה מוסרית יש בכך איסור (ולכן גם אין להשתמש בפטנט שאדם המציא ללא רשות), אך דנו הפוסקים האם מבחינה ממונית טהורה (דהיינו ללא התייחסות לחוקי המדינה), יש מושג הנקרא 'זכויות יוצרים', ואם כן באלו מקרים. כמו כן נראה את התקנות השונות שעשו קהילות במהלך הדורות, על מנת להתמודד עם מקרים מעין אלו.

זכויות יוצרים במשפט

במשפט הכללי, כאשר דנים בשאלה מדוע אסור לאדם להשתמש ברעיון של חברו ללא רשות, וכן למעשה מדוע ישנו עניין ליצור תוקף משפטי לזכויות יוצרים, מקובל להציג שלוש גישות שונות, אשר הציג אותן הרב עידו רכניץ ('זכויות יוצרים בהלכה'):

א. גישה תועלתנית: גישה זו סוברת, שאין לאדם בעלות על דבר מופשט שיצר, אלא שאם אפשר יהיה להעתיק רעיונות באופן חופשי, אנשים לא ירצו להשקיע כסף וזמן בפיתוח רעיונות, וכולם ייפגעו, לכן קבעו שאין להעתיק. ב. גישה האישיות: גישה זו סוברת, שכשם שיש לאדם בעלות על גופו, כך יש לו בעלות גם על הדברים אותם הפיק. ג. גישה הגמול: גישה זו סוברת, שיש לאדם בעלות על יצירתו, אך אין זו בעלות טבעית, אלא בתורת גמול, החברה מעניקה בעלות על רעיונותיו מכיוון שהשקיע בהם.

מה הדין בהלכה? כפי שנראה, דנו הפוסקים האם ניתן לבסס מבחינה הלכתית דין זכויות יוצרים, ולא ברור שאכן ניתן לבסס בעלות 'רוחנית' על פטנט או מוצר, שכן כפי שכתב הרמב"ם בהלכות מכירה (כב, יג), לא ניתן להקנות דבר רוחני, ולכן "אין אדם מקנה ריח התפוח הזה או טעם הדבש הזה". יש להוסיף, שניתן כמובן לקבוע, שבעניינים מעין אלו קובעים באמצעות תקנת הקהל או הליכה אחר חוקי המדינה שאסור להעתיק, ותקנות וחוקים אלו מחייבים, אך הפוסקים חיפשו מקורות לבעלות ממש.

יורד לאומנות חברו

מקור ראשון המנסה לבסס ולעגן דין זכויות יוצרים במקורות, הוא הרמ"א (שו"ת סי' י') בתשובה שבחלקה עסקנו בעבר (בהר בחוקתי שנה ז'). הרמ"א דן במקרה בו יהודי טרח ויצר מהדורה מתוקנת של הרמב"ם, מנופה משגיאות, אך מטבע הדברים הייתה יקרה יותר מגרסת הרמב"ם אותה מכר גוי. למעשה פסק הרמ"א שאסור לקנות מהגוי, וביסס את דבריו על מספר נקודות; העדפת קנייה מיהודי לעומת גוי (הנושא בו עסקנו בעבר), איסור להשהות ספר שאינו מוגה בבית, וכן יורד לאומנות חברו.

הגמרא במסכת בבא בתרא (כא ע"ב) כותבת בשם רב הונא, שבמקרה בו פלוני פתח חנות לטחינת קמח באחד הרחובות, אסור לחברו לפתוח גם הוא באותו המקום, שכן הוא ממעט פרנסתו של הראשון. הוא הדין במקרה של הדפסת ספר, או זכויות יוצרים על כל חפץ, כאשר אדם היה ראשון להמציא משהו, אסור לחברו להעתיק ממנו ולגרוע את פרנסתו. אמנם כפי שפוסק הרמ"א בעצמו (ח"מ קנו, ה), במקרה בו התחרות גורמת להוזלה רצינית, אין בכך איסור, אך כאמור היו גורמים נוספים לאסור. ובלשונו:

"ועל אלו הארבעה יסודות נרכיב הדבר ועניינו. ואומר, שדין הוא עם הגאון שהוא ימכור ספריו ראשונה... היסוד הפשוט הראשון הוא בפרק לא יחפור, אמר רב הונא האי בר מבואה דאוקים ריחיא, ואתא בר מבואה חבריה וקא מוקים גביה, דינא הוא דמעכב עליה. ומשמע מדקאמר ואוקי גביה שעשה דבר זה בידיעתו ואפילו הכי יכול לעכב עליו. אם כן הרי לפנינו שמדינינו אין לו ליענטילומר שני לדפוס זה כלל, והגאון הנ"ל היה יכול לעכב עליו כפי שהוכחנו לעיל."

ערעורים על דברי הרמ"א

אמנם, על השלכה זו של הרמ"א מסוגיית יורד לאומנות חברו לדיני זכויות יוצרים, ישנם מספר ערעורים:

א. הרי"ף (ב"ב יא ע"א), הרמב"ם (שכנים ו, ח) והרא"ש (ב, יב) חלקו וסברו שאין הלכה כרב הונא, אלא כרב הונא בריה דרב יהושע, שמתיר לאדם לפתוח חנות במבוי חברו, וכן פסק גם השולחן ערוך (ח"מ שם). ואמנם הרמ"א סבר על פי המרדכי, שראשונים אלו התירו רק במקום בו יש ספק אם יארע נזק מפתחת חנות חדשה, ולא במקום שבוודאי יהיה נזק, אבל אין זה פשט הדברים. ממילא לפי שיטות ראשונים אלו, לכאורה כשם שאין מניעה לפתוח חנות חדשה במבוי, כך לא תהיה מניעה לגנוב פטנטים וכדומה.

ב. כנזכר, פסק הרמ"א בעצמו שבמקרה בו התחרות בין החנויות מורידה משמעותית את המחירים, או לחלופין, כאשר החנות החדשה מציעה מוצרים טובים בהרבה, אין מניעה שיפתחו עוד חנות, שכן טובת הלקוחות הרבים גוברת על הפסד החנות הבודדת. לפי זה לכאורה יווצר מצב שבמקרה בו אדם גנב מחברו רעיון, אין מניעה שימכור אותו בזול יותר. וכיוון שסביר שהמעתיק ימכור בזול, שכן הוא לא התעסק בעלויות פיתוח וכדומה, נמצא שלפי זה למעשה, אין משמעות לזכויות יוצרים.

ג. הגמרא בבבא בתרא (שם) כותבת, שבמקום מלאכת שמים אין איסור השגת גבול, שכן המטרה של הגדלת התורה גוברת על

הצורך ברווח פרטי של אדם פלוני. משום כך, אין איסור לפתוח תלמוד תורה בסמוך לתלמוד תורה אחר, למרות שפרנסת המלמד הראשון תפגע. לכאורה לפי זה יוצא, שאין מניעה לגנוב לדוגמא פרוייקט השו"ת או אוצר החכמה, ודבר זה לא ייתכן. ערעור דומה כתב בשו"ת צמח צדק (יו"ד קצה), כאשר דן האם מותר להדפיס ש"ס מתחרה, נושא שבעבר היווה עניין גדול¹. ובלשונו:

"על דבר השאלה, שמדפיס אחד שהדפיס ש"ס, וקיבל הסכמות מהרבנים שאין שום מדפיס אחר רשאי להדפיס ש"ס עד כלות משך חמשה עשר שנים מעת יום כלות הדפסת ש"ס זה... הנה מתחילה יש לעמוד על שרש עניין ההסכמות, מאיזה מקום הוא נמשך דלכאורה הרי מצינו להפך בגמרא, שאפילו במקום דין השגת גבול, מכל מקום במלאכת שמים היתרו שאין איסור השגת גבול, כדי שעל ידי זה יהיה קנאת סופרים תרבה חכמה."

ד. נקודה נוספת, המהווה ערעור עקרוני על כל ההשוואה בין יורד לאומנות חברו לדיני זכויות יוצרים היא שלמעשה דיני יורד לאומנות חברו כלל לא מתייחסים לעצם הבעלות על חפץ או על יצירה, אלא רק לנזק הממוני העלול להתרחש בעקבות כך, ואין קשר בין סוגיה זו לבין עיגון הבעלות על פטנטים וזכויות מופשטות. משום כך, לפי הרמ"א כאשר מדובר בגניבה ללא מטרת הפצה ורווח, כמו במקרה בו במקום לרכוש אפליקציה או לקנות אלבום שירים, מורידים אותם בצורה לא חוקית, כלל אין מקום לאיסור.

הצעות נוספות

א. אפשרות נוספת לפתור את הבעיה, שגם לא מציגה בעלות על יצירה, אלא חיוב ממון על שימוש בה, מופיעה בנודע ביהודה, בעקבות גמרא במסכת בבא קמא (כ"א ע"א). הגמרא דנה באדם הגר בחצר חברו שלא ברשות, ומחלקת בין מקרה בו חברו מפסיד מכך, שאז אסור לו לגור בחצר ועליו לשלם על שימוש. לבין מקרה בו הוא לא מפסיד, 'זה נהנה וזה לא חסר', שבמקרה זה מותר. על בסיס סוגיה זו כתב הנודע ביהודה (תניא, חו"מ כד), שבמקרה בו אדם כתב פירוש לגמרא, ושילם כסף למדפיס על מנת שידפיס את הגמרא עם פירושו (הדפסה שבעבר היתה כוללת סידור מפרך של אותיות על גבי שבלונות), שאין למדפיס להשתמש באותיות הדפוס של הגמרא, להוציא מהדורת גמרא אחרת ללא הפירוש. ונימק, שהוצאה של מהדורה מוזלת ללא פירוש, תגרום בהכרח שפחות אנשים ייקנו את המהדורה המפורשת, ונמצא שמפרש הגמרא מפסיד בעקבות שימוש המדפיס. ובלשונו:

"אמנם נראה שחייב לשלם חלקו, שהרי גם בדר בחצר חברו אפילו לא קיימא לאגרא, אם חסרו אפילו דבר מועט, מגלגלין עליו כל השכר. והרי גם כאן מחסרו הרבה, שאם לא היה שמעון מדפיס סדרים הללו... קפצו זביני על ספריו של ראובן, שאפילו מי שלא היה קונה פירושו לחוד, מכל מקום אגב שהיה צריך לשני סדרים הללו ללמוד מתוכם, היה מוסיף איזה דבר לקנותם... ועכשיו שמדפיס שמעון יהיה סדרים הללו שכיחי ובזול, ולא ימצאו כל כך בריוח קונים שיקנו מראובן."

קושי באפשרות זו לכסות את דיני זכויות יוצרים הוא, שהאפשרות מתייחסת למקרה בו אדם נהנה ממש ממעשיו של ממציא הפטנט או הספר, אך במקרה בו הוא עושה מעצמו חיקוי מושלם, בפשטות לא יהיה ניתן להחיל דין זה. על נקודה זו עמד הדברי מליכאל (ג, קנז), שדן במקרה בו אדם העתיק 'מים מתוקים ומריחים' מחברו, ואף חיקה את שם המוצר. הוא סבר, שיש להרחיב את דין 'זה נהנה וזה לא חסר', וגם כאשר אין הנאה ישירה מהפטנט אלא עקיפה, זו נחשבת הנאה המחסרת את חברו.

ב. הרב אשר וייס (דרכי הוראה ד, עמ"ק) העלה אפשרות נוספת לאיסור מבוססת על דין שיוך. הגמרא במסכת בבא בתרא (קמח ע"א) כותבת שמותר לאדם למכור לחברו דקל, אך את המקום בו יגדלו הפירות לשייר לעצמו, כך שהפירות שיגדלו בעתיד יהיו שלו. לשיטתו, ניתן גם לשייר בקניין באופן בו הקונה מונע מחברו לעשות משהו בעתיד ביצירה. ובמקרה שלנו, היוצר יכול להחליט, שהוא מוכר לחברו דיסק, אך משייר לעצמו את הזכות להעתיקו, כך שהמעתיק גוזל את הבעלים. ובלשונו:

"במקום אחר ביארתי עוד את הנלענ"ד בענין העתקת קלטות ודיסקים ותוכנות מחשב, וכדו' ולענ"ד יש בזה גזל גמור, דביד הבעלים לשייר בעצם הקנין, ולקבוע דהרוש דברים אלה אין לו זכות אלא להנות מהם, אבל לא לשכפל אותם. וכבר הארכתי להוכיח דשיוך בקנין מהני לא רק כזכות שהוא משייר עצמו, אלא אף בזכות שהוא מונע מן הקונה."

ייתכן שנפקא מינה בין שיטתו לבין שיטת הנודע ביהודה תהיה בשימוש אישי בשיר מועתק או בחפץ, שלולא השימוש החינמי, המעתיק בוודאי לא היה קונה אותו. לפי שיטת הנודע ביהודה, ניתן יהיה להשתמש באותו החפץ ללא רשות, שכן במקרה זה ניתן לומר 'זה נהנה וזה לא חסר'. לעומת זאת לפי הרב אשר וייס, אסור יהיה להשתמש, כי כל שימוש כלול בתנאי האיסור.

המנהג בפועל

על סמך מה שראינו עד כה, נראה שקשה למצוא גישה הלכתית המצליחה לבסס בעלות על דבר שאין לו ממשות פיזית. הפוסקים שניסו לעגן סוגיה זו בדברי הגמרא והראשונים, התמקדו בעיקר בהשלכות הממוניות הנובעות מנטילת המצאה ללא רשות, אך לא בבעלות עצמה. חסרון כיוון זה הוא בכך, שהוא אינו מצליח להקיף באופן מלא את דיני זכויות היוצרים, במיוחד בעידן האינטרנט, בו סוגיה זו תפסה נפח עצום, והיצירות, ובכללן שירים, ספרים ופטנטים, נעשו מופשטים יותר מבעבר ואינם חפצים.

משום כך, כפי שכתבו רבים, כיוון שברור מוסרית שאין לגזול יצירה או שיר מאדם שטרם לעשותם והשקיע כסף רב, בוודאי שבעניינים אלו הולכים אחרי חוקי המדינה - דינא דמלכותא דינא. כך כתב גם הרב עובדיה (יביע אומר חו"מ ז, ט), שהוסיף שהעובדה שפוסקים רבים במהלך הדורות אסרו להעתיק ספרים וכדומה, הופכת העתקה זו לאסורה כעין תקנת חכמים. משום כך לדוגמא, מותר להעתיק מספר דפים בודדים מספר, שכן החוק מתיר אפשרות זו. כמו כן, זכות על ספר שלם מוגבלת לשבעים שנה.

שבת שלום! קח לקרוא בשולחן שבת, או תעביר בבקשה הלאה על מנת שעוד אנשים יקראו...²

¹ החתם סופר (חו"מ עט), כאשר דן גם הוא בהדפסת ספרים, ואסר על מתחרה להדפיס, סבר שאין הנימוק של 'קנאת סופרים תרבה חכמה' רלוונטי במקרה של סוחרים מעין אלו. ונימק, ששייך לומר 'קנאת סופרים', במקרה בו אכן למרות שיפתח תלמוד תורה נוסף, בכל זאת התלמוד תורה הראשון לא יסגור את שעריו מחמת כך, נקודה שחז"ל העידו שאכן לרוב קורית. אך אם העובדה שאפשר יהיה לפתוח עסק מתחרה זהה, תגרום לכך שעסק לא ירצה לפתוח עסק מראש, גם אם זה עסק מצווה, לא נאמרה המימרא קנאת סופרים תרבה חכמה.

² מצאת טעות? רוצה לקבל כל שבוע את הדף? מוזמן במייל: tora2338@gmail.com או בערוץ הוואטסאפ 'הלכה בפרשה'.